
Monika Krojej

Konj kot kozmološko bitje v slovenskem mitopoetičnem izročilu¹

V članku je predstavljena vloga konja v slovenskem mitopoetičnem izročilu. Avtorica ugotavlja, da konj pogosto zavzema pomembno mesto v ljudskem izročilu predvsem v času prehajanja oz. v času zimskega in poletnega solsticija ter pomladnega in jesenskega enakonočja. Vse te mejnike zaznamuje tudi izročilo o Perunu – božanstvu groma in vladarju kozmičnih sil.

The author states that rituals and the song and narrative heritage which include the horse are frequent in the time of transition, at midwinter and midsummer solstices and at the spring and autumnal equinoxes. All these turning points are marked by Perun, the god of thunder and the ruler of the cosmic driving forces.

V vseh civilizacijah, kjer je imel določen gospodarski pomen in je odločujoče prispeval k ugledu lastnika, je konj zavzemal pomembno vlogo tudi v verskih in ideoloških predstavah ljudi. Osnova tovrstnim predstavam je bila arhetipska podoba konja. Arhetipski konj je sin noči in skrivnosti in prinaša hkrati smrt in življenje. Ko se dvigne v nebo, v popolno svetlobo, postane uranski in sončen.² Te predstave so osnova mitopoetičnemu izročilu posameznih ljudstev.

Konja omenjajo že najstarejši indoevropski viri. Številna božanstva, katerih teriomorfna podoba je konjska, naj bi bila tesno povezana z vodo, npr. ljudem naj bi ga podaril gospodar vodovja Pozejdon; nordijski konj Nennir (Nikur) naj bi se prikazoval na morski gladini kot lep siv konj z narobe obrnjenimi kopiti. Tistega, ki bi ga zajezdil,

¹ Prispevek je nekoliko izpopolnjen slovenski prevod članka, objavljenega v angleščini: *The Horse as a Cosmological Creature in the Slovene Mythopoetic heritage*; v: *Studia mythologica Slavica* 1, Ljubljana – Pisa 1998, 153–167.

² J. Chevalier & A. Gheerbrant, *Slovar simbolov* (Prevedel Stane Ivanc), Ljubljana 1993, str. 241. Več o konju v indoevropskih jezikih in kulturah gl.: T. V. Gamkrelidze & V. V. Ivanov, *Indoevropskij jazyk i Indoevropcey* 1, Tbilisi 1984, 544 – 593.

bi odnesel v vodno globino, dal pa naj bi se tudi ukrotiti.⁵ Na Škotskem je ohranjeno izročilo o keltskem Waterkelpie vodnem duhu v podobi konja, ki naj bi zvelkel ljudi v vodo in potapljal ladje. Kelpie naj bi se prikazoval v podobi konja in naj bi tistega, ki bi ga zajezdil, vrgel v vodo ter utopil. Tistemu pa, ki bi vrgel čezenj tančico mlade neveste, bi moral služiti kot dobri duh.⁶ V Šleziji ima demonski povodni mož slovansko ime »Utoplec« ali »Topilec« in naj bi se prikazoval med drugim tudi v podobi konja ali človeka s konjskimi nogami. Duše svojih žrtev naj bi – zaprte v loncih – varoval v podvodnem bivališču.⁷ Slovensko izročilo o polkonjih ima sorodne korenine kot antično izročilo o kentavrih, katerih ime naj bi po Kretschmerju pomenilo »bičati vodo« (Glotha 10, 50 ss).⁸ Kentavri naj bi personificirali razpenjeno, razbičano vodo, oz. neukročeno silo narave, predvsem vode. Izvirali naj bi iz tesalske pokrajine Nephele, kar pomeni oblak.⁹ Na Slovenskem je ohranjenih nekaj izročil o polkonjih predvsem s Štajerskega, Gorenjskega in iz Beneške Slovenije (M. Ravnikar–Poženčan, J. Pajek, V. Ostermann). Na Bledu pri nekdanji vasi Grad so našli upodobitev kentavra na okrogli zaponki, izdelani v 8. stoletju.¹⁰

Kakor so videli izvor konja v zemeljskem drobovju in vodovju, so ga povezovali tudi z vetrom. V antiki in srednjem veku je bilo razširjeno verovanje, da kobile oplodi veter.¹¹ Ahilova konja naj bi Zephiru rodila harpija Podarge, ki se je pasla v močvirju ob oceanu.¹² Od tod tudi predstave, da so konji prvotno imeli peruti kot grški mitični pesniški konj Pegasus, ki naj bi z udarcem kopita odprl vir muz Hipokrene (konjski vir). Vetrovni konj naj bi se spreletaval in pasel po vejah svetovnega drevesa, tako npr. v nordijskem izročilu Odinov konj, ki naj bi bil hitrejši od nevihtnega vetra in naj bi letel brez peruti. Privezan naj bi bil k svetovnemu drevesu, v Eddi imenovanem Yggdrasil.¹³ Ruski divji duh naj bi kot konj prhal od veje do veje. Beli konj je stalen atribut srbskega Dažboga, polabskega Sventovita, germanskega Wodana, skandinavskega Odina. Bliskovitega konja jašejo bliskoviti bogovi tako v indijski, grški, germanski in slovanski mitologiji. Konji s kopitom povzročijo iskro blisk. Toda blisku sledi dež – vir vode.

Konj je bil pomemben atribut večine arhaičnih boštev, ki so opravljala kozmogonska in herojska dejanja.¹⁴ Stare arhetipske predstave o konjih in konjskih božanstvih so se prenašale prek ljudskega pripovedništva, šeg in verovanj do današnjih dni.

Konj v letnem ciklu

Vsi štirje letni mejniki: zimski in poletni solsticij, ter začetek pomladi in jeseni so v slovenskem izročilu zaznamovani z likom konja. Božič oz. rojstvo mladega boga, žrebička oznanja sv. Štefan, ki je v ljudskem izročilu in šegah privzel vlogo zaščitnika konj. Pust, ki mu konjska maska ni tuja, napoveduje prihod pomladi, ko končno

⁵ Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens (odslej HDA), Bd. 6, Berlin & Leipzig 1934/35, 1635.

⁶ L. Petzoldt, Kleines Lexikon der Dämonen und Elementargeister. München 1995, 108.

⁷ Ibidem, 174.

⁸ M. Grošelj, Konj iz vode in ime Kentavrov; v: Slovenski etnograf 5, Ljubljana 1952, 195–196.

⁹ Več o mitološkem pomenu kentavrov v: G. Dumézil, Le probleme des centaures, Paris 1929.

¹⁰ J. Kastelic, Blejska fibula s kentavrom - lokostrelcem; v: Arheološki vestnik 13–14, Ljubljana 1962–63, 545–563.

¹¹ HDA, Bd. 6, Berlin & Leipzig 1934/35, 1605.

¹² Homer, Iliada 16, v. 150 s.

¹³ T. V. Gamkrelidze & V. V. Ivanov, Indoevropskij jazyk i Indoevropejcy I, Tbilisi 1984, 549.

¹⁴ Prim. V. V. Ivanov, Konj; v: Mify narodov mira 1, Moskva 1987, 666; Robert Turcan, The Cults of the Roman Empire, Oxford 1996, 248–254.

pomladni sv. Jurij, junak na beli kobili, premaga grozečega zmaja in izžene zimo iz dežele. Poletni kres oznanja kresnik, ki je že od rojstva zaznamovan s konjskimi kopiti ter pogosto privzema med drugimi tudi konjsko podobo. In končno, ko se poletje prevesi v jesen Jarnik, Jurij s pušo, ustrelji belega konja, kozla ali gamsa, Zlatoroga, toda le zato, da se ta lahko – kot mlado sonce, žrebiček – o božiču ponovno rodi.

Zimski kres – božič – rojstvo

Obredja, pri katerih gre za povezavo konj z obnovitvijo narave, so značilna za čas zimskega kresa, ko so dnevi najkrajši in noči najdaljše. To naj bi bil čas, ko naj bi se rodilo mlado sonce. V adventnem času naj bi že Miklavž po nekaterih izročilih prijezdil k hiši na belem konju. Tako npr. opisuje Jože Vršnik v Planinskem vestniku 1971 miklavževanje v Logarski dolini: *Zunaj na lopi so zarožljale verige /.../ vrata v hišo so se počasi odprla in v hišo je na konju z odejami pokritem prijahal Miklavž. Za njim sta vstopila še angel in špicparkelj. N. Kuret, ki ta odlomek citira v svoji knjigi,¹³ pripominja, da je bil z odejami pokriti konj verjetno ekvidna maska. Kljub temu je podatek zanimiv z vidika vloge konja v obdobju pričakovanja rojstva božičnega konjička. Rodi se v zimski noči, ko naj bi po iranski različici potekal spopad med Indro in Vritro, pri Slovanih bi našli vzporednico v boju med Perunom in Velesom. Indra ubije Vritro in osvobodi sonce. Podobno naj bi se dogajalo o božičnem času. Osvobojen in rojen je božični konjiček.¹⁴*

Stare belokranjske božične kolednice, ki jih prinaša Štrekelj¹⁵ pod številkami 4743–4747 po objavah iz leta 1839 in iz časa ok. 1890 po zapisu I. Šašlja in J. Barleta, pojejo o konju vrancu: nanj so koledniki v svojem voščilnem prividu posadili gospodarjevega sinka, bodisi še v zibelki ali kar naravnost v sedlo, s kapico na glavi, prepasanega s srebrnim pasom ipd., vse v znamenju dobrih želja – za moško potomstvo in za bogat pridelek, predvsem žita in vina. Janko Barle je leta 1893 pisal, da so prihajali »Žumberčani – Belikranjci govoré jim Vlahi (unijati) – čarat, t.j. popevat k božiču«¹⁶ med drugim takole:

*Dobar dan, gospodar,
Bog vam dobre gostje daj!
Na dvori vam zelen bor,
Zanj' privezan konjic vran.
Na konjički sédlice,
Na sêdlici sînek vaš,
Sînek ima srebern pas.
Več vam velja dober glas,
Kakor tisti srebrn pas.
Ródila vam šénica
In ta vînska mladica!*

Konjic vran v pesmi nima zveze s smrtjo, kajti analogno tudi v ruskih ljudskih pesmih črn konj ne napoveduje smrti, ampak je simbol mladosti in življenjske sile.¹⁷

¹³ N. Kuret, Praznično leto Slovencev I (2. izd.), Ljubljana 1989 (odslej Kuret, PLS), 229.

¹⁴ Prim. A. Pleterski, Božič naših prednikov; v: Naši razgledi 38, št. 23 (910), 15. 12. 1989.

¹⁵ Slovenske narodne pesmi I–IV, Ljubljana 1895–1923 (odslej Š).

¹⁶ Š 4746.

¹⁷ J. Keber, Živali v prisposodobah, Celje 1996, 167.

Spomin na božičnega konjička so ohranile tudi nekatere šege. Še najbolj očitni so ostanki teh verovanj v šavrinskem izročilu o božičnem »konjiču«, ki naj bi prišel zvečer pod mizo jest seno. Dalje so se npr. v Gažonu in okolici morali otroci na božično »viljo« postiti ves dan. Verjeli so namreč, da kdor čez dan ne je, vidi zvečer »konjca«. V Divači so na sveti večer opazovali odsev sence, ki jih je metal goreči božični čok po kaminu, pri tem so pravili, da »Božič« skače po kaminu. V Brkinih pa so na sveti večer pripravili »pletenco«, polno sena za božičnega »konjička«. ¹⁸ Tovrstne šege temeljijo – podobno kot skandinavski »julbock« – na davnih predstavah o konjiču kot personifikaciji božanstva, ki je tesno povezano z letnim ciklom in obnovitvijo narave. Te predstave so morale biti zakoreninjene v indoevropskem izročilu. Tako naj bi po indijskem izročilu okoli neba teklo kolo – z dvanajstimi špriklami – last boga Rite, ki se nikoli ne postara. V Atharvavedi čas poseeblja Kala, ki teče kot konj z mnogimi uzdami. ¹⁹

Božično rojstvo po legendi razglasi sv. Štefan, ki goduje 26. decembra in je zavetnik konj. ²⁰ Ta svetnik je stopil na mesto predkrščanskega božanstva indoevropskega izvirar, tesno povezanega z božanskim konjem in s številnimi miti in obredi v zvezi z njim. Nam najbližje predkrščansko boštvo, ki ima vlogo zaščitnika konj, je keltska Epona. Njen kult je bil razširjen tudi na Koroškem in Štajerskem, njej posvečeni dan pa so praznovali 18. decembra. O prebivalcih Venecije poroča Strabon (5, 1, 9 c. 215), da so častili Diomeda, ki so mu imeli navado žrtvovati belega konja. ²¹

Sv. Štefan je prevzel vlogo nekega božanstva, povezanega s konjem, ki je imel po severni in srednji Evropi vlogo konjskega patrona. Značilno je, da so po legendi konji vlekli krsto z mrtvim sv. Štefanom, kakor je tudi upodobljeno v cerkvi v Utiku pri Ljubljani. ²²

V ljudskih pesmih in povedkah o kamenjanju sv. Štefana (Š I, št. 632, ss; Š II, št. 120) se svetopisemska pripoved o jeruzalemskem diakonu Štefanu, ki so ga Judje kamenjali zaradi uspešnega oznanjevanja Kristusovega nauka (Apd. 6,5–7,60), prepleta s predkrščanskimi sestavinami. Slovenske legende in legendarne pesmi pripovedujejo, kako sv. Štefan napove rojstvo kralja, odrešenika Jezusa. Sliši ga Herod oz. njegova žena Herodiada (-Herodežka-) in ukaže, da ga ulove in privežejo k bukvi sredi zelenega gozda, kjer naj bi ga raztrgal divji beli konj. Toda, ko ga konj zagleda, postane krotak in sledi Štefanu pod grad. ²³

*Perdirjal je že divji konj,
Štefan je storil sveti križ,
konjič je pa postal krotak,
da še ni bil nikoli tak.*

¹⁸ Po Kuret, PLS II., str. 333–334.

¹⁹ E. Cassirer, *The Philosophy of Symbolic Forms 2: Mythical Thought*. New Hawen, London (Yale Univ. Press) 1965 (1. izd. 1955), 115.

²⁰ Z izročilom o sv. Štefanu se je ukvarjal tudi Boris Orel, ki je objavil članek Sv. Štefan, Slovenski patron konj; v: *Slovenec* 24. 12. 1940. Precej neobjavljenega gradiva, ki ga je ob tem zbral, pa hrani Inštitut za slovensko narodopisje, ZRC SAZU. Med drugim gradivom je z vidika povezave med tem svetnikom in konjem zanimiva pesem iz Podgradja pri Ljutomeru, zapisal jo je F. Zachere leta 1908, pel pa Ignac Lipovec (rojen 1884):

Sv Štefan

*S štrikami so njem zapeli njemi roke no noge.
V velki vozi Štefan sveti prosi za nevernike.*

²¹ M. Šašel Kos, Boginja Ekorna v Emoni, v: *Zgodovinski časopis* 46, št. 1, Ljubljana 1992, 11.

²² Kuret, PLS 2, 383, po Emilijanu Cevcu.

²³ Š, št. 633; Slovenske ljudske pesmi II, Ljubljana 1981, 398 (odslej SLP).

*Odvezal je pintico,
 naredil mu je uždico,
 perjezdil je pod beli grad,
 še je daleč lepši pel ...*

Nato ga Herod ukaže vreči v jamo oz. stolp med kače in kuščarje, da bi ga požrli, toda Štefan naredi križ in golazen mu ne stori nič žalega. Končno ukaže Herod, naj Štefana odpeljejo na polje in kamenjajo. Štefan prosi Jezusa, naj ga vzame k sebi, dušam pa naj da nebeški raj.²⁴ Na mestu, kjer so Štefana kamenjali, stoji zjutraj kapelica, kamenje pa je spremenjeno v sol. Od tod navada, da na Štefanovo skupaj z vodo blagoslavlja tudi sol.

Legenda je poznana tudi na Angleškem in v Skandinaviji. O njenem nastanku in širjenju si raziskovalci niso bili edini. Šved H. Celander je domneval, da je legenda nastala na Švedskem in prek Nemčije prišla na Slovensko.²⁵ Nasprotno pa je S. Baldi sklepal, da je legenda potovala v nasprotni smeri, z juga na sever.²⁶ I. Grafenauer je v svoji razpravi²⁷ pritegnil Baldiju, namreč, da je legenda o kamenjanju sv. Štefana nastala na romanskem jezikovnem območju ter se od tod razširila na Slovensko ter k zahodnim in severnim Germanom. Ne glede na to, kakšna je bila razvojna pot te legende, je povezava sv. Štefana s konji v njih očitna. Zanimivo pa je tudi dejstvo, da Herod oz. Herodiada pri Germanih nastopata v vlogi voditelja divje jage, divjega dira konj, obhoda demonov, ki naj bi hrumeli v adventnem času oz. v dvanajstih nočeh, v slovenskem izročilu pod vodstvom Pehtre babe ali divjega lovca – Jarnika. V južno-slovanskem izročilu vodi volkove volčji pastir, ki je lahko v podobi konjenika, hrome-ga ali na eno oko slepega večnega popotnika. Dvanajstere noči oz. dnevi ob koncu starega leta predstavljajo po Mircea Eliadeu dvanajst mesecev v letu. Pohod duhov mrtvih in konj, kot izrazito pogrebnih živali, ponazarja koeksistenco preteklega in sedanjega, medtem ko zadnji dan – po Eliadeu – predstavlja predkreacijski kaos, ki izniči zakon časa in omogoči ponovni začetek leta.²⁸

Sv. Štefan je v ljudskem izročilu na takšen ali drugačen način povezan s konji, bodisi da je konjski hlapec bodisi da jezdi belega konja, predvsem pa s tem, da ukroti divjega konja.

Tudi iz ljudskih šeg, ohranjenih na Štefanovo, je očitno, da je prevzel vlogo zavetnika konj. Na Štefanovo so se konjerejci podali – in se ponekod odpravijo še danes – na konjske božje poti. Še posebej sloveče so: Stara vas pri Šentjernejju na Dolenjskem, Kupljenik pri Bohinjski Beli, Blejska Dobrava, Št. Vid pri Lukovici, Mengeš, Utik pri Vodica, Suha pri Kranju, Sora pri Medvodah. Marsikje na Slovenskem so ta dan konje blagoslovili, darovali so »ofer« – konjske kipce ali denar. Šega se je ohranila v Štepanji vasi pri Ljubljani, kjer so darovali konjičke iz belega voska, v prejšnjih časih tudi v Mengšu, v Gorenji vasi pri Sorici, v Stari Loki itn.²⁹

²⁴ Z vidika ljudskih predstav o sv. Štefanu kot žrtvi je zanimiva tudi pesem *Sv. Štefan kot klavna daritev* (SLP II, 585), ki se je k nam v Belo krajino razširila iz sosednje Hrvaške.

²⁵ H. Celander, *Till Steffanslegendens och Steffansvisornas utvecklings-historia* (K zgodovini razvoja Štefanove legende in pesmi o Štefanu), v: ARV, *Tidskrift för nordisk folksminnesforskning* 1945, 134–164.

²⁶ S. Baldi, *Ballate popolari d'Inghilterra e di Scozia* – Testo, traduzione, introduzione e note a cura di Sergio Baldi, Firenze 1946.

²⁷ Legendarna pesem o sv. Štefanu in Herodu, v: I. Grafenauer, *Bogastvo in uboštvo v slovenski narodni pesmi in v irski legendi*, razr. 2, *Razprave SAZU* 4, Ljubljana 1958, 37–100, na str. 65–75.

²⁸ M. Eliade, *The Myth of the Eternal Return*, London, »Arkana« 1989, 66–69.

²⁹ Po Kuret, PLS 2, 389 ss.

Konj je veljal za daritveno žival *par excellence*. Konjska žrtev je bila potrebna za obnovitev in obstoj kozmičnega reda.³⁰ Prav zaradi tega in pa zato, ker so balado peli in plesali na dan sv. Janeza Evangelista (27. 12.) to je en dan po Štefanovem in naj bi se torej dogodki, ki jih pesem opisuje, dogajali na njemu posvečeni dan, oz. v noči tega dne, smemo domnevati, da ima konj določeno povezavo z žrtvijo, o kateri poje ljudska pesem *Tri žene iztrgajo mladeniču srce* (SLP I, št. 23). Pesem govori o žrtvi, povezani z določenim obredjem, ki sicer junakovega imena ne omenja, če pa ga, so imena različna, kajti poudarek je na dejstvu, da gre v pesmi za sina – pastirja, bodisi da mu je ime Sinek Martinek, Sinek Dominek, Ivan moj sin ipd., med hrvaškimi variantami pa se najde tudi ime Štefica.³¹ Na zelenem travniku naj bi pasel ovce, kobile ali voličke. Pesem pripoveduje, kako naj bi dve ženi (njegova lastna mati in teta oz. sestra) pastirju iztrgali srce, medtem ko naj bi ga tretja – ljubica (žena, sestra) branila oz. naj bi točila solze. V nekaterih primerih naj bi mu iztrgale srce vse tri. Pesem se konča tako, da sin pastir sodi omenjenim trem belim ženam. Prvi dve sta si zaslužili grmado ali kaj podobnega, tretja pa, kadar ni tudi ona kaznovana, tri bele grade, paradiž, ljubezen ipd. Zanimivo je, da vpraša v eni od variant mati sina tudi, kaj čaka brata, ki sicer nima nobene vloge v pesmi, sin pa ji odgovori, da bo dobil voz in konja.³² Drugi del pesmi (včasih tudi edini) je pet v obliki dialoga. Mati zjutraj sina budi in sprašuje, kot da ne bi vedela za nočne strahote. Toda mrtvi ne morejo govoriti in mati, kot voditeljica obreda, bi morala vedeti, kaj se je zgodilo. V pesmi gre v resnici za misterij. Sin s smrtjo oživi v onstranstvu. Misterij o mladeničevi smrti med Dionizu posvečenim ritualom se je ohranil vse do krščanstva in je povezan s predstavami o obnovitvi in rodovitnosti.

Rodovitnostno–obnovitveni kulturi so se v srednjem veku že v izrojenih oblikah ohranjali vzporedno s krščanstvom in so bili preganjani kot čarovniški. Raziskovalci so v pesmi videli odsev predstav o čarovnicah in njihovih orgijah³³ ali pa so videli v njih sanje z vsemi svojimi nočnimi blodnjami.³⁴ Oboje po svoje drži, vendar pa je pravo osnovo pesmi treba iskati v prastarih verskih misterijih in njihovih arhetipih v človeški podzavesti in verovanjih. Da je bil to nekoč verski obred, potrjuje tudi dejstvo, da so v Predgradu (Poljanska dolina v Beli krajini) to pesem peli kot plesno in je torej edini primer balade, ohranjene v prvotni obliki v Sloveniji. Plesali pa so jo le enkrat v letu kot rečeno 27. dec., torej en dan po Štefanovem, ko so s plesi na prostem slavili zimski kres. Podobna navada plesa na prostem okoli božiča je znana pri Uskokih iz štokavskega dela Bosne.³⁵

V vseh treh zgoraj omenjenih pesemskih tipih o sv. Štefanu se pojavlja žrtev, ki je v določeni povezavi s konjsko žrtvijo. Konj torej predstavlja teriomorfno podobo božanstva, ki ima odločilno vlogo pri obnovitvenem procesu, zato tudi ni čudno, da je

³⁰ Več o kozmogonski žrtvi gl.: B. Lincoln, *Myth, Cosmos and Society. Indo-European Themes of Creation and Destruction*, Cambridge – Massachusetts – London (Harvard University Press) 1986, 1–40; W. Amschler, *Über die Tieropfer (besonders Pferdenopfer) der Telingiten in Sibirischen Alteit*, v: *Anthropos* XXVIII, 1933, 305–313.

³¹ Podoben motiv najdemo v Evripidovi tragediji *Bakhe*, kjer je opisana Pentejeva smrt med Dionizu posvečenim ritualom, kjer kot voditeljica grozljivega uboja nastopa njegova mati Agava.

³² Ob tem bi lahko potegnili povezavo z ljudskim izročilom o bajnem junaku na konju, ki ima brata. Skupaj sestavljata komplementarni par.

³³ E. Seemann, *Die drei Hexen. Deutsche Volkslieder mit ihren Melodien* IV, no. 80, Berlin 1959, str. 216–227.

³⁴ M. Bošković–Stulli, *Balada o pastiru i tri vještice*, v: *Narodno stvaralaštvo folklor* 7, zv. 25, Beograd 1968, 20–36.

³⁵ SLP I, 142.

najstarejša ohranjena pustna maska na Slovenskem prav rusa – kobila. Ruso so v Ščavnici in okolici vodili po vasi in pri tem peli:⁵⁶

*Belo Ruso vodimo,
Konjem srečo prosimo,
Zobi ji ne dajamo,
Z meglo jo napajamo.*

Ko pa so jo prignali do potoka, sta vrgla fanta, ki sta predstavljala konjsko podobo, pisker in metlo v potok in skupaj so zapeli:

*Smo Ruso v vodo stirali,
Konjem srečo sprosil,
Zdaj bomo pa pobirali,
Da bomo težko nosili.*

Konjska maska je znana tudi drugod po Evropi, saj so se fantje oblačili v konja za božič ali v pustnem času tako v Nemčiji, Franciji, Avstriji, na Madžarskem, v Italiji⁵⁷ in še kje; tradicionalna maska iz pustnega sprevoda v Krakovu in okolici je *konik* ali *lajkonik*.⁵⁸ Pri zgoraj omenjeni šegi, ki je v resnici ostanek starega obredja, povezanega z žrtvovanjem konja, je očitno, da gre za propadanje starih ritualov, ki so polagoma izgubili svoj prvotni smisel. Pri tem je šega začela dobivati ironične in teatralne komponente, nehote pa je ohranila nekaj primarnih sestavin. Tako npr. pesem govori o beli kobili, ki jo žrtvujejo za dobrobit konj. Vržejo jo v vodo, ki je veljala za izrazitega posrednika med tem in onim svetom. Žrtvovani konj naj bi torej na onem svetu izprosil pri Bogu milost. To pa je tudi vloga sv. Štefana, saj se nekatere variante pesmi o *Kamenjanju sv. Štefana* končajo sicer predelano v krščanskem duhu, a vendar z značilnim odrešitvenim poudarkom, npr. takole:⁵⁹

*Ko je ravno Štefan videl to,
da on smrt storil bo,
iz ljubezni šče je prosil to,
da bi Jezus dal grešnikom nebo:
«Oh Jezus, prosim te,
h sebi vzemi me,
po smrti ti vsem dušam daj
aj, nebeški sveti raj!»*

Začetek pomladi – Jurjevo – prehajanje

Sv. Jurij je stopil na mesto mitičnega ubijalca zmaja. Z ubojem zmaja reši deželo pred pogubo, premaga zimo in pripelje pomlad in sonce. Na Jurjevo se vežejo številne šege, izročilo o njem pa je ohranjeno tudi v ljudskih pesmih, bajkah, povedkah in pravljicah.

⁵⁶ Š, št. 5157.

⁵⁷ HDA, 1629.

⁵⁸ Gl. H. Ložar–Podlogar, Narodopisni motivi na tarok kartah Hinka Smrekarja, v: Smrekarjev tarok, Ljubljana 1992, 24.

⁵⁹ SLP II, 397 (Š 635).

Sv. Jurij je nadomestil pomembno pomladansko božanstvo, morda Vesnika, Jarila (ime ima isto osnovo kot Jarnik, toda tukaj v pomenu pomladanski, mlad in ne v pomenu vzkipljiv, nagle jeze, kakor razlagajo ime Jarnika, njegovega brata). V Beli krajini so npr. na Jurjevo vodili od hiše do hiše fantiča, od nog do glave ovitega s trtnimi viticami in tako zakritega z zelenjem, da ga sploh ni bilo videti, ter peli kolednico, ki se je začela z verzi:⁴⁰

*Prošel je, prošel pisani vuzem,
došel je, došel zeleni Jure
na zelenem konji, po zelenem polji.
Dajte mu, dajte, Jurja darovajte ...*

Tudi v nekaterih jurjevskih šegah je še ohranjena povezava sv. Jurija s konjem, tako da lahko v teh sestavinah prepoznamo Jurija jezdeca. Adlešički Zeleni Jurij npr. jaha na belem konju in ne sme razjahati, dokler ne prejezdi vse župnije. Poleg tega je značilno, da je Jurjevo tudi konjerejski praznik.

Dolgo pot, ki naj bi jo sv. Jurij prejezdil, napoveduje – kot se zdi – pesem *Aj zelena je vsa gora*, ki so jo na velikonočni ponedeljek dekleta pela med plesom črnomaljskega kola. Velika noč se po koledarju navadno praznuje pred Jurjevim, tisto leto, ko je to zaporedje porušeno, naj bi se, po ljudskem verovanju, dogajale nesreče. Pesem napoveduje dolgo potovanje, ki čaka jezdeca:⁴¹

*Aj, zelena je vsa gora, zelena, aj, zelena je.
Aj, notri raste trava, diteljina, aj, notri raste.
Aj žela jo je spremlada devojka, aj, žela jo je,
aj, zlatim srpom, belimi rokami, aj, zlatim srpom.
Aj, nesla jo je svojga bratca konjem, aj, nesla jo je.
Aj, jejte, pite mojga bratca kojnci, aj, jejte, pite,
ker jutri bote daleč potovali, aj, jutri bote,
aj čez te gore, gore so visoke, aj, čez te gore,
aj čez te vode, vode so široke, aj, čez te vode.*

Medtem ko je v pesmih ohranjen le odlomek obrednih besedil, je v pravljicnem tipu AaTh 300 »Ubijalec zmaja« v obliki pripovedi ohranjen osnovni arhetip. Zgodba govori o junaku, ki ubije pošast, reši princeso, nadaljuje svojo pot in se vrne, navadno v trenutku, ko naj bi se princesa omožila z drugim. V svoji zasnovi spominja pravljica na kozmološki mit o stvarjenju sveta, ki predstavlja centralno dejanje junakovega življenja in je zatorej priključen iniciacijskemu ritualu izbranih.⁴² V principu isti mit lahko zasledimo tudi v starih kanaanskih ter hetitskih sporočilih, antičnih mitih, starem testametu kakor tudi v krščanskih legendah – med njimi še posebej v že omenjeni legendi o sv. Juriju, ki reši sv. Marjeto. Pri tem je Jurij vedno upodobljen kot jezdec na belem konju. Sv. Jurij je stopil na mesto boga strele – Gromovnika, ki se po osrednjem praslovanškem mitu bojuje z zmajem.⁴³ Natančno je analiziral slovansko ljudsko pesemsko

⁴⁰ Po Kuret, PLS I, 258–259.

⁴¹ M. Ramovš, Polka je ukazana. Plesno izročilo na Slovenskem. Bela krajina in Kostel, Ljubljana 1995, 58–59.

⁴² J. de Vries, Heldenlied und Heldensage, Bern, München 1961, 297.

⁴³ Več o kozmogonskem mitu pri Slovanih prim.: V. V. Ivanov & V. N. Toporov, Slavjanske modelirujuščie semiotičeskie sistemy, Moskva 1965; ista: Issledovanija v oblasti slavjanskih drevnostej. Leksičeskie i frazeo-

izročilo z vidika praslovanskega mita o kozmološkem dvoboju oz. rodovitnostnem ritualu Radoslav Katičič,⁴⁴ ki je v svoji temeljiti raziskavi med drugim odkrival tudi povezavo Jurija s konjem. Iz ohranjenega pesemskega gradiva je ugotovil, da je Jurij, ki prijezdi na konju prek morja, polj, gozdov, gora in dolin, dal za odkup dekleta zmaju konja.⁴⁵ Dalje ugotavlja, da določene sestavine vzhodnoslovanskih ženitovanjskih šeg in mitopoetično izročilo dajo slutiti, da je ženin – Jurij identificiran s konjem.⁴⁶ V slovenskem ljudskem pesništvu in ljudskih šegah je še ohranjena razlika med Jurjevim kot izročilom z izrazito kozmogonskimi sestavinami in kresom, na katerega se vežejo obroditvene funkcije. Meja med tema dvema mitoma je, razen delno v hrvaškem izročilu, pri drugih Slovanih bolj zabrisana oz. sta lika združena.

Poletni solsticij – kresnik – sveta poroka

Poletni kres oznanja Kresnik.⁴⁷ Kot pove že ime, je bil Kresnik v ljudskih predstavah povezan z ognjem, kresanjem, soncem, ki doseže v času poletnega solsticija svojo najvišjo točko. N. Kuret je dopustil povezavo med »zlatolasim in zlatorokim sinom nebeškega vladarja« – Kresnikom in sončnim božanstvom, staroslovanskim Sventovitom.⁴⁸ Zgodbe pripovedujejo o njem, da je bil že od rojstva zaznamovan s konjskimi kopiti (Popotnik 5/1, 10.1.1884; Slovenski gospodar 29/1895), spreminjal naj bi podoben. Po izročilu, temelječem na starejših verskih predstavah, je bil njegov oče nebeški vladar, torej Perun, ognjena strela.⁴⁹ Mati naj bi ga nosila devet let. Rodil naj bi se kot deseti (Slovan IX/1911, str. 300–301) ali dvanajsti (I. Navratil, LMS 1887, str. 106–107) sin in je kot tak simboliziral človeško prihodnost in večni razvoj univerzuma. Živel naj bi v Deveti deželi, Jutrovi deželi, Zlati ali Stekleni gori.⁵⁰ Po nekaterih pripovedih, zlasti tistih, ki omenjajo že določenega Vurberškega kresnika, naj bi bival na gradu Vurberg⁵¹ im. tudi Wurben ali Kačjak, ki z imenom simbolizira podzemni svet njegovega nasprot-

logičeskie voprosy rekonstrukcii tekstov, Moskva 1974; R. Katičič: Hoditi – roditi, Spuren der Texte eines urslawischen Fruchtbarkeitsritus, v: Wiener slavistisches Jahrbuch 33, Wien 1987; isti: Nachlese zum urslawischen Mythos vom Zweikampf des Donnergottes mit dem Drachen, v: Wiener Slavistisches Jahrbuch 34, Wien 1988; isti: Weiteres zur Rekonstruktion der Texte eines urslawischen Fruchtbarkeitsritus 1–2, v: Wiener Slavistisches Jahrbuch 35, 36, Wien 1989, 1990; isti: Nachträge zur Rekonstruktion des Textes eines urslawischen Fruchtbarkeitsritus, v: Wiener Slavistisches Jahrbuch 36, Wien 1990.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ R. Katičič: Hoditi – roditi, Spuren der Texte eines urslawischen Fruchtbarkeitsritus, v: Wiener slavistisches Jahrbuch 33, Wien 1987, 39.

⁴⁶ Ibidem, 39–40.

⁴⁷ Več o tem bajnem bitju gl.: J. Pajek, Črtice iz duševnega žitka štajerskih Slovencev, Ljubljana 1884; J. Kelemina, Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, Celje 1930; M. Bošković Stulli, Kresnik – Krsnik, ein Wesen aus der kroatischen und slovenischen Volksüberlieferung, v: Fabula 3/3, Berlin 1960; C. Ginzburg, Storia notturna, Una decifrazione del sabba, Torino 1989; N. Mikhailov, Fragment slovenskoj mifopoetičeskoj tradicii, v: Koncept dviženija, Moskva 1996, 128–141; J. Simpson, Witches and Witchbusters, v: Folklore 107, London 1996.

⁴⁸ PLS I, 385. Podobno je izpeljal primerjavo med Kresnikom in Svarožičem oz. Božičem J. Kelemina v: Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, Celje 1930, 8. Prim. Sventovit v: Mify narodov mira 2, Moskva 1988.

⁴⁹ Ljudsko pripovedno gradivo, na katerem temelji študija, je vzeto iz arhiva Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU in iz zbirke: J. Kelemina, Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, Celje 1930.

⁵⁰ Tu naj bi bival občasno v podobi zlatorožege jelena, na gori pa naj bi rasla zelišča (jabolka), ki dajejo nesmrtnost (Kelemina, 26–27; št. 1/IV). To izročilo povezuje Kresnika z Zlatorogom.

⁵¹ V Vurbergu je bil rojen Krstnik, imel je konjska kopita, morali so ga devetkrat krstiti (Popotnik 5/1, 10. 1. 1884, 11–13). Okoli Vurberga naj bi bila ovita kača, ki je Kresnika zasledovala, ko je ugrabil iz Kače dežele krono (po nekaterih pripovedih hčerko) Kače kraljice. Rešil se je s pomočjo svojih hitrih konj.

nika, dvojnika, imenovanega: Veles, Zmaj, Krut, Trot, Triglav, Črt ipd. Medtem ko naj bi kresnik živel v nebesnem svetu, naj bi njegov nasprotnik bival v spodnjem svetu, v skalni duplini na obrežju, trikrat ovit okoli kamnite mize, v skalnem gradu, gradu Skala, Pustem gradu brez oken in vrat, v gorski votlini, v gradu na najvišji gori ipd. S svojim dvojnikom – bratom ali očetom naj bi se kresnik vozil v kočiji (Kelemina, str. 7, št. 202/II). Ko se nekoč peljeta na gostijo, naj bi Babilonska kačja kraljica poslala nadnjo kačo, ki naj bi jo Trot, po pripovedi, z zlato sekiro obglavil, kača naj bi pri tem mahnila z repom v oblake in ulila naj bi se strašna ploha. Brata sta se rešila le zahvaljujoč svojim hitrim konjem. V slovenskih ljudskih pripovedih naj bi Kresniku njegov nasprotnik Zmaj ugrabil sestro (Marjetico, Vesno, Alenčico, Devo, Zoro) ali živino in jo zaprl v skalno votlino. Ugrabljeno blago naj bi mu pomagal najti Kresnikov pes Vedež s štirimi očmi. Po nasvetu Bele žene naj bi s travo vouvelico ali kounertnico, ki zraste na Kresno noč na vrhu Pohorja odprl skalno pečino in rešil svojo živino. V nekaterih pripovedih naj bi z gorjačo (batino ali z boklačo) udaril po pečini, nakar naj bi se začelo bliskati in grmeti, iz pečine bi udrli duhovi in Kačji kralj. Kresnik naj bi potolkel vse, Kačjega kralja naj bi ubil s strelo ali obglavil z zlato sekiro in osvobodil svojo čredo ali kozla z zlato brado, ki naj bi ga nato zapregel v kočijo. Koder se je vozil, je namočil zemljo hladen dež in zrasla je zlata pšenica. Po drugi pripovedi (D. Trstenjak, LMS 1870, str. 21) naj bi grof kresnik rešil princeso Vesno iz gradu Vurberg (Wurben), kjer jo je imel zaprto velikanski *pozoj* (zmaj), ki je prilezel prek Drave, reka je poplavila Ptujsko polje. Ubil ga je z mečem v boju v zraku, zrasle so mu namreč peruti. Zmaja je priklenil z verigo na pečino v grajskem studencu, na zemljo pa je začela padati zlata pšenica. Ljudske pesmi (Trdoglav in Marjetica, SLP I, št. 21; Kelemina, št. 8) pripovedujejo, kako mladi kraljevič reši svojo sestro, ki jo je ugrabil zmaj in odpeljal v svoj grad. Najde jo, ko prehodi dvanajst dežel. Ugrabljena sestra mu svetuje, naj udari po gradu s tremi letoraslimi leskovimi šibami ali naj prinese s seboj blagoslovljeno vodo, sol in svečo ali pa tri oljkove križce ipd. Kraljevič reši ugrabljeno devico. Sledila naj bi sveta poroka (hierogamija Zemlja–Nebo). Meglen spomin na sveto poroko ohranjajo tudi nekatere ljudske pesmi, ki so jih peli pri kresu, npr. *Brat in sestra* iz Drašič:⁵²

Na gorici ogenj gori, detel ga prerašča.

Okol ognja lepoj kolo, detel ...

V kolu mi je brat sestrica, detel ...

Bratec kolo sponehuje, detel ...

Sestrica ga pogleduje, detel ...

«Oj sestrica, lepa si mi», detel ...

«Bila si bi lepa gliha!», detel ...

«Ne govori, bratec, toga», detel ...

«Od ljudi je presramota», detel ...

«Od Boga je pregrehota!», detel ...

Tudi ena najlepših slovenskih kresnih pesmi *Devica tri kresujejo*, ki jo je zapisal Matija Majar Ziljski v Podgorjah v Rožu, pripoveduje o ženitvi bajeslovnega sončnega junaka, ki nastopa kot «kraljič mlad» in prijezdi po svojo izvoljenko na konju.⁵³ Devica,

⁵² Š 5014, zapisal Janko Barle leta 1890.

⁵³ Prim.: Š, 297–302; PLS I, 385.

ki si jo izbere, je izgubljena, ne ve za svoje starše. Incestna zveza torej tudi v tej pesmi ni izključena. Pesem o krvoskrunstvu in šega Ivanjske svatbe, ki ima vzporednico v binškoštnem paru zahodnoevropskega izročila, po mnenju N. Kureta (PLS I., str. 433) spominjata na bajko o svatbi Sonca in Zemlje, obeh otrok Najvišjega bitja. Na dvojnost njegovega življenja opozarjajo pripovedi, ki opisujejo njegove nočne boje in potovanja v deželo kačje kraljice, kjer naj bi bila njena hči kresnikova ljubica. Po nekaterih variantah naj bi jo od tam celo odpeljal. Ponoči naj bi potoval kot blisk, tako, da žena njegove odsotnosti niti opazila ni, ko pa ga je nekoč videla prihajati od ljubice, ga je poklicala po imenu (tabu) in s tem povzročila njegovo smrt.

Tudi nekatere šege ohranjajo spomin na nekoč bajni značaj Kresnika, tako npr. trkljanje sončnih kolesc, kurjenje Ivanjih kresov (kresni ogenj, Johannisfeuer, jarilo, kres, sobotka), ples in skakanje čez kresni ogenj, dekleta, napravljena v kresnice ali ladarice so koledovale za dobro letino; zvonili so in streljali s topovi, da bi se obvarovali pred duhovi rajnih, ki naj bi se, kot o božiču vračali tudi o kresu. Kresni čas je kot božični veljal za prehodnega, evolutivnega. Bil je hkrati nevaren in posvečen. Voda, ogenj in rastline naj bi imeli takrat posebno moč – očiščevalno, rodovitnostno in zdravilno. Še posebej pomembno vlogo v ljudskem izročilu sta imeli praprot in bela stelja, ki so ju nasuli po tleh v hiši na čast Kresniku, ki naj bi prišel ponoči.⁵⁴ Ali je Kresnik torej privzemal konjsko podobo? Vsekakor pa je kot kraljevič jezdil na konju. Na konju naj bi prijezdil po nevesto in s poroko zagotovil obnavljanje in rodovitnost.

Sčasoma je Kresnik izgubil svojo bajeslovno vlogo. Sprva se je pojavljal še kot plemenski vladar oz. kraljevič Kresnik, ki se bojuje s sosednjimi krivimi kresniki za dobro letino svoje dežele. V poznejših predstavah pa je dobil vlogo vrača, zduhača, zaznamovanega že od rojstva. Rodil naj bi se s srajčko (placento), z zaraščenimi obrvmi, večjim številom prstov, navadno s sedmimi, z zobmi, repkom ipd. Moški ali ženske take narave naj bi se družili z vilami in znali več kakor drugi ljudje (Vuk, Rječnik 62, 260). Kresništva naj bi se dalo rešiti s tem, da otroka vtaknejo v rogovilo vinske trte, ki pa mora nato usahniti; pozneje bi morali družabnikom, ko prvič pridejo ponj, tajiti njegovo prisotnost; ali pa ga oplaziti z rožnim vencem med nočnim shodom. Ponoči naj bi se namreč skupaj z ostalimi Kresniki srečeval na razpotjih, pod drevesom (orehom) in se za dobro letino bojeval s sovražniki: čarovniki in čarovnicami, vedomci. Sekali naj bi se, kadar se bliska ob lepih jesenskih večerih. Po nekaterih izročilih naj bi o kresu in božiču potekali boji med vedavci in šentjanževci ipd. Spreminjal naj bi svojo podobo in se prikazoval kot vol ali nerest (Trstenjak; Pajek), svinja s konjskimi kopiti, konj, osel, se bojeval v kamniti obleki ipd. Boril naj bi se kot rdeči vol s črnim, t. i. *sek z bušakom*, torej pravi s krivim kresnikom. Bojeval naj bi se z rogovi (blisk), sekiro, strelo, snopi, rahlami. Pri tem mu lahko pomagajo tudi naključni opazovalci s tem, da nasprotnega vola udarijo z enoletno leskovo vejo, s kolom ipd. (v zahvalo za pomoč naj bi npr. Peter Klepec dobil svojo moč⁵⁵).

Povezava kresnikov oz. njim sorodnih madžarskih taltosov, italijanskih banandantov in še posebej peloponeških kallikantzarov s konjem je v ljudskem izročilu očitna. Po nekaterih etimoloških razlagah naj bi bila beseda kallikantzaros celo izpeljana iz kalos–kentauros (lepi kentaver).⁵⁶ Potemtakem bi bilo bitje, od katerega naj bi bila

⁵⁴ I. Navratil, Slovenske narodne vraže in prazne vere, v: LMS 1887, 96.

⁵⁵ M. Ravnikar-Poženčan, NUK, Ms 483, zvezek 11, št. 19.

⁵⁶ Več o tem prim.: Carlo Ginzburg, Storia notturna. Una decifrazione del sabba, Torino 1989, 130–160.

odvisna rodovitnost in blagostanje, polkonj polčlovek – kentaver. Povezava med kresnikom in konjem, kot njegovim drugim jazom, je vsekakor očitna.

Kot sin najvišjega boga Peruna, boga sonca, se Kresnik lahko istoveti z njim⁵⁷ in predstavlja razvojno stopnjo Perunovega bivanja. Gre za obdobje, ko je dosežen višek razvoja in se začne nazadovanje; obrat navzdol in zasnitek novega življenja.

Začetek jeseni – Jarnik – smrt

Junak, ki ubije zmaja – v krščanski preobleki sv. Jurij na beli kobili – naj bi imel po slovanskem bajeslovnem izročilu brata, bajeslovnega divjega lovca Jarnika, pri Slovanih imenovanega tudi Bartolomej, pri Slovencih tudi Jurij s pušo.⁵⁸ Divji lovec naj bi v dvanajstih nočeh okoli božiča, v grozljivih »volčjih nočeh« vodil »divjo jago«, im. tudi »divji lov«, ki naj bi vršal v nočeh pred in po božiču, kot viharni dir skrivnostnih konj pod nebesnim obokom.⁵⁹

V povedki o Zlatorogu prevzame junak na beli kobili – sv. Jurij in poznejši sončni junak kresnik – teriomorfno podobo. Zlatorog, beli konj ali beli kozorog, ki ima dostop do zemeljskih zakladov in varstvo nad njimi, je simbol rodovitnosti.⁶⁰ Junak, ki je bil prej zmagovalc, ubijalec strašne pošasti, postane zdaj sam žrtev. Ubije ga njegov lastni brat strelec Jarnik iz pohlepa in strasti. Toda sončni konj oz. Zlatorog je nesmrten in iz njegove krvi zraste roža življenja, triglavska roža, roža mogota. Použije jo, oživi in se maščuje s tem, da nasprotnika pahne v brezno. Tudi tukaj gre za mitično dvojico – brata, eden pooseblja sonce in svetlobo, drugi luno in temo. Oba mitična jezdeca sta pomembna za človeštvo in življenje na zemlji. Vključen v vegetativni, obnovitveni krogotok narave ima Jarnik ambivalentni značaj. Strel na sončno žival z namenom, da bi dosegel željeni cilj, ga potrjuje kot lunarnega, nočnega, zimskega demona, ki pa je pomemben pri obnovi v življenjskem krogu, predvsem kot vodnik mrtvih in s tem v zvezi demon neviht, kot skandinavski Odin, germanski Wodan, grški Charon, ki naj bi jahali skozi oblake.

Podobno kot pripoveduje povedka o Zlatorogu o zakladih, ki naj bi jih odpirali Zlatorogovi zlati rogovi, in o čudežni roži, ki zraste iz kapelj njegove krvi, pripoveduje tudi bajka o *Belem konju* o zakladih, skritih v dolini med Triglavom in Vršacem, in o čudežnih zdravilnih cvetlicah, ki zrastejo iz konjeve krvi. Zgodba pripoveduje, kako sta šla dva moža neko nedeljo v avgustu skozi Krmo, da bi izkopala zaklad, ki ga je čuval beli konj. Na poti sta počivala. Nenadoma sta zaslišala bobnenje in sikanje, zemlja se je stresla. Na mestu, kjer sta mislila kopati, sta zagledala belega konja, in gosta megla ju je zagrnila. Šla sta, ne da bi vedela kam, konj pa je bil ves čas pred njima. Čez čas sta se znašla na kamnitem hrbtu, od koder se je videlo Velo polje. Konj je izginil. Tisti, ki mu bo uspelo dvigniti zaklad pod kamnito ploščo, bo moral streljati na belega konja s

⁵⁷ To hipotezo zagovarja tudi N. Mikhailov: Fragment slovenskoj mifopoeitičeskoj tradicii, v: Koncept dviženija, Moskva 1996, 128–141.

⁵⁸ O tem gl.: J. Kelemina, Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, Celje 1930, št. 20, 21; D. Ovsec, Slovanska mitologija in verovanje, Ljubljana 1991, 485; Helmut Rosenfeld, Germanischer Zwillingsgottkult und indogermanischer Himmels-gottglaube. Elch, Hirsch und Pferd in der uranischen Mythologie, v: Festschrift zum 90. Geburtstag Friedrich von der Leyens, München 1963, 269–286. Prim. Kresnikovega nasprotnika Velesa, Trdoglava, Trota ipd., pozneje Vedomca.

⁵⁹ Kuret, PLS 2, 382.

⁶⁰ Podobno vlogo je v krščanski srednjeveški apokrifni simboliki prevzel samorog.

Šmarjetne glave in ob prvem sončnem žarku zadeti konja točno v glavo s prvo kroglo. Iz kapelj konjeve krvi bo zrastle cvetje, ki bo prinašalo zdravje in srečo.⁶¹

Zlatorog, beli konj, zlatorogi jelen ipd. je sicer po ljudskem izročilu smrtno zadet, toda čudežna roža, roža življenja, ki zraste iz njegove krvi, ga oživi in mu povrne življenjske sile.⁶²

Predstave o kozmogonski daritvi konja so znane že iz vedske tradicije, ki je vplivala na staroslovansko versko izročilo. Klasični citat o tem je začetek pesnitve Brhadaranyakopanišad.

*Glava daritvenega konja je prav zares jutranja zora, njegovo oko sonce, njegov dih veter, njegovo žrelo svetovni ogenj, telo darovanega konja je leto! Njegov hrbet je nebo. Njegove trebušne votline zračni prostor, lok njegovega trebuha je zemlja, njegove plati (strani) so strani neba, njegova rebra mednebesne strani, njegovi udi so letni časi, njegovi sklepi meseci in polmeseci, njegove noge so dnevi in tedni, njegove kosti so zvezde, njegovo meso so oblaki, vsebina njegovega želodca je pesek, njegovo drobno so reke, jetra in pljuča so gore, njegove dlake rastline in drevesa, njegov sprednji del vzhajajoče, njegov zadnji del pa zahajajoče sonce.*⁶³

Predstave o konju kot daritveni živali so Slovani ohranili v svojem mitopoetičnem izročilu. Kot se zdi, je bilo najvišje božanstvo – pri Slovanih Perun – v tesni povezavi s konjem, rodovitnostjo in obnovitvenimi procesi. Njegove zemeljske inkarnacije, ujete v letni cikel, so bile zaznamovane s pomembnimi konjskimi atributi, njegova dvojna narava – htoničnost in uranskost oz. sončnost – je v njih jasno izražena. V bajeslovnih likih, kot so Božič, Jurij, Kresnik, Zlatorog se lahko ponavljajo določene sestavine in dejanja, tako npr. boj z grozečo sovražno silo, poudarjene komponente rodovitnosti, ženski lik – junakova sestra in žena (mati), rastlina s čudežno močjo, asociacije na strelo in dež.

Vsi štirje mejniki so, kot je razvidno iz članka, na nek način povezani s konjem in bogom groma, vsemogočnim božanstvom, ki obvladuje kozmološke gonilne sile in združuje v sebi moški (ogenj) in ženski (voda) princip.

Summary

The Horse in Slovene Folk Heritage

Rituals centering on the connection between the horse and the renewal of nature are characteristic for this turning-point period of midwinter and midsummer solstices, and spring and autumnal equinoxes. The song and the narrative heritage following these turning-points is likewise more or less marked by the image of the horse.

The Slovene mythopoetic heritage contains the memory of the birth of the young god at midwinter solstice, when the days are shortest and the nights are longest. According to the still preserved folk customs and carols it is possible to deduce that this deity can be identified with the horse. Mirce Eliade maintains that the twelve nights at the end of the year represent the twelve months of a year. At this time the march of the spirits of the dead and horses, which are

⁶¹ J. Kelemina, Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, Celje 1930, 127–128, št. 76 – po Tonejc–Samostal, Dunajski zvon 1879, 363 ss.

⁶² K. Deschmann, Die Sage vom Goldkrikel (Zlatorog), v: Laibacher Zeitung no. 43, 21. 2. 1868.

⁶³ Gl.: R. Katičič, Hoditi – roditi. Spuren der Texte eines urlawischen Fruchtbarkeitsritus; v: Wiener slavistisches Jahrbuch 33, Wien 1987, 41.

characteristically funeral animals, depicts the coexistence of the past with the present; it is believed that the last day, however, represents the chaos of pre-creation which will nullify the law of time and enable the renewal of the year. St. Stephen, whose name day is on December 26, assumed the role of the patron saint of horses. His connection with horses is evident from certain song types about St. Stephen and the sacrificed shepherd.

In the mythopoetic heritage the horse therefore represents a teriomorphic deity which plays a decisive role in the process of renewal. This has been further confirmed by Carnival masks. The oldest Slovene Carnival mask, as is well known, is Rusa, a mare. In Ščavnica and its vicinity, Rusa was taken around the village and later thrown into water in order to obtain grace for horses, as a folk song says.

Songs and customs connected with St. George's Day speak about George the rider. Aside from this, St. George's Day is also the holiday of horse breeders. According to R. Katičič, St. George has replaced Gromovnik, the god of thunder, who in the central pre-Slavic myth, fights a dragon.

In Slovene folk songs and stories Midsummer Day is connected with Kresnik, the prince on horseback, also a mythological creature with horse hooves. According to song heritage he saved his sister from the hands of her abductor, and married her. The memory of the sacred marriage has been preserved by some Midsummer Day songs. N. Mikhailov established that Kresnik, as the son of the highest deity Perun the Thundermaker, can be identified with Perun, representing a phase of development in Perun's life. This is the period when the development is at its zenith, followed by a gradual decline, a turn downwards, and the establishment of a new life.

The autumn turning-point in Slovene folk heritage is marked by a mythical hunter Jarnik, also called Bartolomej (Bartholomew) by Slavs, or even Jurij s pušo (George with a Gun) by Slovenes. He was believed to have been a brother of George, the slayer of the dragon. Jarnik the hunter shoots Zlatorog, the white horse, and according to folk tradition the animal is mortally wounded. But the flower of life springs from his blood, Zlatorog is revived and regains his life strength.

As is evident from the article the four turning-points are in some way connected with the horse and the god of thunder, the mighty deity who commands the cosmological driving forces.